

OSMANLI DEVLETİ'NDE NAMAZ İLE İLGİLİ TENBİHNÂMELER

Esra YILDIZ
TDV / Musahhih

Osmanlı Devleti'nde camiler, Kâbe'nin bir şubesi olarak¹ bireysel ve sosyal hayatta pek çok işleve sahipti. Camiler, minberden mihraba, mihraptan kürsüye kadar devletin yönetim, ilim ve kültür merkezi olmuştur. Müslümanlar arasında cemaat şuurunun oluşması için halkın camiye gelmesi de zorunlu tutulmuştur.

Sultan II. Mahmut döneminde (19. yüzyılın ilk çeyreği) halkın ibadetlerine daha sıkı sarılması, dini emirleri daha rahat bir şekilde yerine getirebilmesi ve ibadetlerini huzur içerisinde yapabilmesi için uymaları gereken kurallar ile sosyal düzeni bozacak hareket ve tavırlardan kaçınılması gerektiğinin yöneticiler tarafından yazılı olarak halka duyurulmasına tenbihnâme denir.

Bu tenbihnâmelerde müminlerin namaz vakitlerinde dükkânlarını kapatarak² ve kahvehanelerde oturanların sohbetlerini yarıda keserek³ cemaate katılmaları tembih edilmiştir. Onların dünya ve ahiretlerini kazanmaları⁴ ve İslâm'ın nuruyla nurlanmaları⁵ istenmiştir. Cemaatle yapılan duaların daha makbul olduğu⁶ sıklıkla vurgulanmış, halkın beş vakit namazı camide kılması istenmiştir.⁷ İnsanların ticaret-i dünyeyiyi bırakarak ticaret-i uhreviyeyi kazanmaları her daim teşvik edilmiştir.⁸

Müslümanların namazlarını cemaatle ve tadil-i erkânla kılmaları tavsiye edilmiş, özellikle Cuma namazının farzını kıldıktan sonra alelacele camiden çıkmayarak sünnetleri de eda etmeleri istenmiştir.⁹

Kıtlık zamanlarında, deprem ve sel gibi afetlerde,

Ser'iyye Sicilleri Arşivi İstanbul
Kadılığı 97 numaralı sicilin kapağı

taun ve veba gibi salgın hastalıklarda Müslümanların ümmet şuurunu idrak ederek sabah namazını cemaatle kılıp ardından Ahkâf suresini okumaları¹⁰ ayrıca namazın akabinde üç defa “Allahu ekber Allahu ekber Allahu ekber La ilâhe illallâhu vallâhu ekber Allahu Ekber ve lillâhillâhi'l-hamd” diyerek dua etmeleri tembih edilmiştir.¹¹ Çocukların duasının daha makbul olacağı düşüncesiyle özellikle sıbyan mektebindeki öğrencilerin dua etmeleri istenmiştir.¹² Müslüman halk camide toplanarak Allah'ın rahmet ve bereketini umarak¹³ yağmur duası yapmış, yine kıtlık ve kuraklık gibi sebeplerle camilerde yapılan dualara rağbet etmiştir.

Her daim halkın camide toplanması cami merkezli bir hayatın inşası için önemli bir basamak teşkil etmiş ve Müslümanın hayatının cami çevresinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Böylece hep birlikte avuçlarını semaya açarak dua eden ve ümmetin derdini dert edinen bir toplum hedeflenmiştir. Namaz kılanların birbirleriyle tanışmaları ve hâllerinden haberdar olmaları, Müslümanlar arasındaki sevgi, muhabbet ve dayanışmanın artmasına ve içtimai ruhun teşekkülüne vesile olmuştur.

Fertleri disiplin ve intizama alıştıran, her işin kendisine has zamanda en iyi şekilde yapılması gerektiğini ifade eden namaz,¹⁴ cemaatle kılındığı takdirde bir cami kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Yağmur duası yapıldıktan sonra yağmur yağmaz ise ya da zelzele gibi doğal afetler devam ederse bu felaketlerin sebepleri araştırılmıştır. Müslümanların oyun ve eğlenceye dalması,¹⁵ akaidinde zayıflık olması, savm u salâta rağbet etmemesi¹⁶ ve namazı cemaatle kılmaması bu afetlerin başlıca sebepleri olarak gösterilmiştir.¹⁷

Osmanlı ordusu sefere çıktığında halk camide toplanarak farz namazın akabinde ordunun muzafferiyeti için dua etmiştir. Devlet tarafından çıkarılan emir ve fermanlarda tüm Müslüman halkın “İslâm ordusunun

muzafferiyeti için farz namazlardan sonra Fatiha-i Şerife okuması” tembih edilmiştir.¹⁸

Memurların namaz saatlerinde cemaate katılmaları istenmiş¹⁹ ve mesai saatleri de namaz vakitlerine göre belirlenmiştir. Memur ve kâtiplerin içinde buldukları mevsim icabı sabah saat dörtte işe başlayıp akşam on buçukta işi bırakmalarının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.²⁰

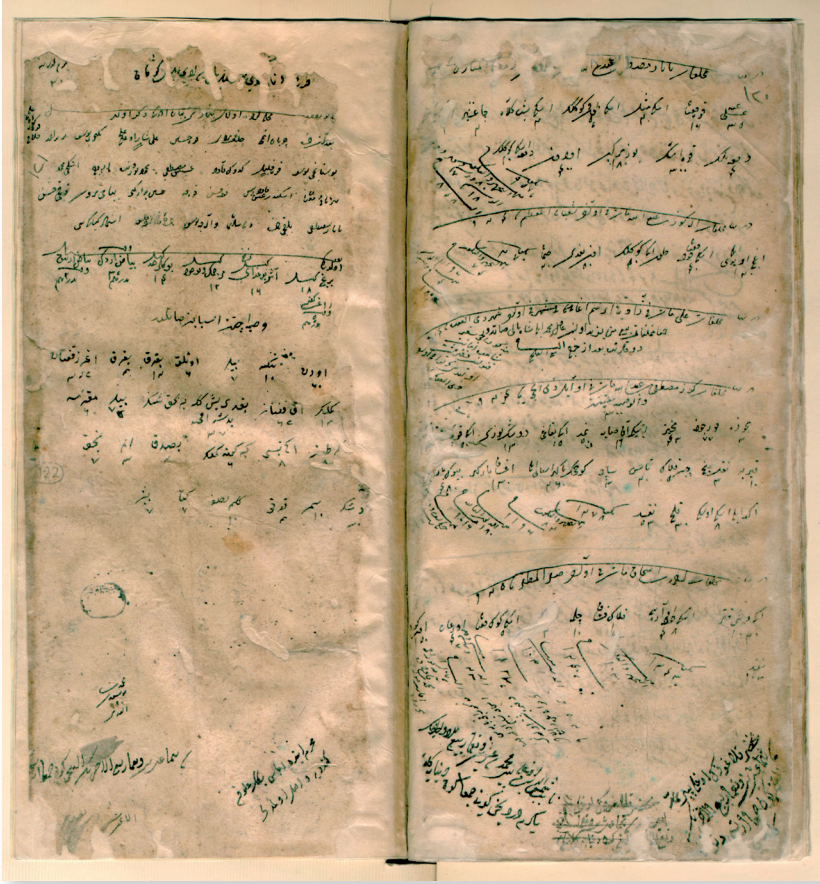
Cemaatin cami çıkışında izdiham yaşamaması ve rahatsız olmaması için seyyar satıcıların cami önlerinde satış yapması yasaklanmıştır.²¹ Cami önlerinde cemaati temizlik noktasında rahatsız edecek durumlara müsaade edilmemiş ve bu hususta gayet titiz davranılmıştır.²² Cami ve mescit duvarlarına zararlı kartpostal ve afişler astırılmamış, cemaatin akâidini zedeleyecek durumlara mahal verilmemiştir.²³

Camilerin yakınında oturan gayr-i Müslimlerin namaz sırasında cemaati rahatsız etmemesi emredilmiş, hatta camilere yakın mekânlarda Müslüman ahalinin oturması tavsiye edilmiştir.²⁴ Ezan ile çan sesinin aynı zamana denk gelmesi Müslüman ahalice hoş karşılanmadığından, çan sesinin

ezan ve namaz vakitleriyle çakışmamasına özen gösterilmiştir.²⁵ Örneğin Galata'da bulunan Sultan Bayezid Camii'nin bitişiğindeki Hüseyin'in kahvehanesi ile Kiryako'nun dükkânında çalgı çalınıp oyun oynandığı için namaz kılan cemaatin rahatsız olduğu ihbarı yapılmıştır.²⁶ Cami, mescit, tekke, medrese vesair mukaddes mekânlara yakın yerlerde fonograf çalınmasına kesinlikle izin verilmemesi istenirken bu hususta kusuru bulunan görevliler hakkında da işlem yapılması talep edilmiştir.²⁷

Şer'i bir özür olmadıkça herkesin beş vakit namazını cemaatle eda etmesi istenmiş, halka ilmihal kitapları dağıtılarak onların bilinçlenmesine çalışılmıştır.²⁸ Padişahın camiye gelenlere dağıttığı hediyeler, Müs-

“ Şer'i bir özür olmadıkça herkesin beş vakit namazını cemaatle eda etmesi istenmiş, halka ilmihal kitapları dağıtılarak onların bilinçlenmesine çalışılmıştır. Padişahın camiye gelenlere dağıttığı hediyeler, Müslüman gençleri ve çocukları camiye çekmiştir. ”

lüman gençleri ve çocukları camiye çekmiştir.²⁹ Pa-
dişahın özellikle Cuma namazlarından sonra arzuhal
takdim edenlere yaptığı ihşanlar,³⁰ mübarek günlerde
ve gecelerde verdiği hediyeler küçük büyük herkesin
cami iklimini solumasını ve müminlerin kalplerinin
mescitlere bağlamasını sağlamıştır.

Darülacezde ve mekteplerde cemaatle namaza iti-
na gösterilmesinin emredilmesi³¹ ayrıca bütün resmî
daire ve mekteplerde ezan okunarak farz namazların
cemaatle kılınmasını istenmesi üzerine bazı resmî
kurumlara İmam Hatipler tayin edilmiştir.³²

Çocukların camiye ve cemaate alışması, camile-
rin de çocuklarla süslenmesi amaçlanmıştır. Küçük
yaşlardan itibaren çocukların kalbine ezan, cami ve
cemaat mefhumu yerleştirilmiş ve çocuklar cemaat-
le namaza alıştırılmıştır.³³ Mekteplerdeki talebelerin
namaz eğitimiyle yakından ilgilenilmiş, mazeretsiz
kılmayanlara ve Teravih namazında yaramazlık yapan

çocuklara³⁴ tembih mahiyetinde
küçük cezalar verilmiştir.³⁵

Günümüzde olduğu gibi Os-
manlı döneminde de imamların
namaz kıldırma şekilleriyle ilgili
şikâyetler vukû bulmuştur. Ce-
maatin cami ve imamlarla ilgili
şikâyetleri ciddiye alınmış özellikle
teravih namazını çok hızlı kıldırın
imamlar uyarılmıştır.³⁶

Gerekli tüm uyarılara rağmen na-
maz kılmayanlar³⁷ ve özellikle cuma
namazını kılmayanların şu şekilde
listeleri hazırlanarak kadı tarafından
şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir:

“Bu tafsîl mahallelerde olan bî-
namâzı beyân eder ki zıkr olunur.
Boğdan Hamza, Çoban Atmaca,
Çalabverdi Kara Hüseyin, Alişâr
oğlu Ali, Yeniçeri Yusuf Berber,
Ahmed Cüllâh, Karagöz oğlu Ali,
Bostancı Yusuf, Kara Halil...”³⁸

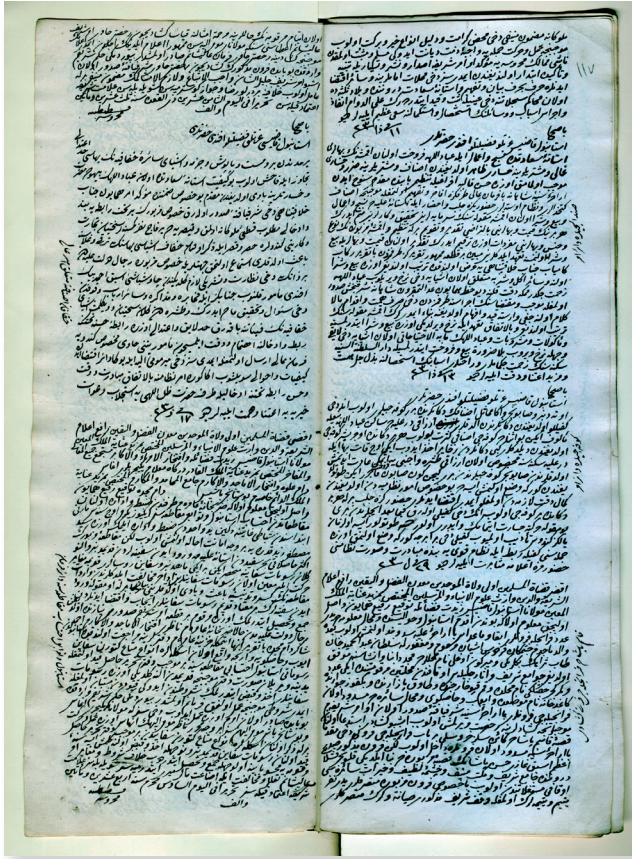
Namaz kılmayanlar ve cemaate
iştirak etmeyenler önce ahiret günü
ve Cenab-ı Hakk'ın azabıyla tehdit edilmiş³⁹ ardından
kınama ve uyarı cezaları verilmiştir. Mahalle imam-
larının şahitleriyle beraber hazırladıkları bî-namaz
listeleri doğrultusunda⁴⁰ namaz kılmamakta ve cema-
ate gelmemekte direnenlere toplumdan tecrit edilmek
ve dışlanmak anlamına gelen mahalleden ihraç cezası
dahi verilmiştir.⁴¹

Ferman ve buyrulduklar⁴² dışında namaz hocası
ve namazın fikhî yönlerini anlatan eserler ile ber-
ber halkı namaza teşvik edecek farklı risaleler kaleme
alınmıştır.⁴³

[Müslümanların beş vakit namazı cemaatle kıl-
maları ve vâizlerin dua ve istiğfarda bulunmaları
hususunda İstanbul kadısına gönderilen buyruldu]⁴⁴

Der-kenâr: Cevâmi ve mesâcid ve vâiz efendilere
dua ve istiğfar emri

Bâ-sah

İstanbul Kadısı İzzetlü Faziletlü Efendi hazretleri İrade-i kâti'a-i İlahiyye taalluk eylediği kaza-yı mübrem beher hal evkât-ı mukadderesi hulûlünde zuhûr etmemek emr-i muhal ve tedâbir-i ukûl-i beşeriye ile sarf ve tahvili adîmü'l-ihhtimaldir lakin herkes salah-ı haline müte'allık umûrda irade-i cüziyyesini sarf ile eltâf ve inâyât-ı Rabbâniyye niyaz ve rica etmeğe memur olmağla hakk-ı Subhânehû ve Teâlâ hazretlerinin ef'âli ile ve ağrâzdan âri olup hü-küm ve masâlihî mutazammın olduğundan "ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ li-yebudûn" nazm-ı celilinin muktezâsınca taifeteyn-i merkûmeteyn Allahu Zü'l-celali bilip emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb ederek ibadet eylemek maslahatı için halk olundukları ve ilim ve iman ve taât bulunduğu hengâmda dünyada emniyet ve rahat ve hazb ve rehâ hâsıl olup neşe-i uhrâda naim-i ebediye vâsıl olunacağı nusûs-ı kâti'a ile sâbit ve hilâfı rizaen lillâhi hareket olunup cehl ve isyan tahakkuk eylediği zaman "zaharâ'l-fesadü fi'l-berr ve'l-bahr mimmâ kesebet eydi'n-nâs

liyüzikahum bâdallezi amilü le'allahum yerci'un" nazm-ı kerimi mübtefâsınca nehb ve gârât ve katli-nüfûs ve hark ve gark ve kaht ve galâyı müstelzem olup taîb ve müstağfir olduklarında ihsan-ı İlahi câri olageldiği ve birkaç seneden beri tahaddüs eden fesâdât ve fiten Zeyd ve Amr'dan bilinmeyip "mâ esâbek min hasenetin feminallâh ve mâ esâbek min seyyietin fe-min nefsik" nass-ı şerifi üzre kendi kususur ve günah ve isyanımız sebebiyle işbu havâdis-i nâkihe zuhûr-ı manevî tenbih-i İlahi olduğu ukûl-ı selime ashâbı indinde keş-şemsi fi vasati'n-nehâr zâhir ve âşikar olmağın imâmü'l-müslimîn halife-i rûy-i zemin zıllulâhi fi'l-alemîn şevketlü azametlü adâletlü kudretlü kerâmetlü veli nimet-i âlem Pa-dîşahımız efendimiz -halledallahü hilâfetehû- ve ebed-i saltanata hazretlerinin irâde-i aliyye-i şahâne ve niyet-i hâlisa-i mülûkâneleri "elem ye'ni lillezîne âmenü en tahşea' kulûbuhum li-zikri'llâh" ayet-i kerimesi mücebince her husus şer'-i şerife ve kanun-ı münife tatbik olunarak daima tahsil-i rızâ-yı Bâri ile zaman-ı adalet-nişân-ı mülûkânelerinde bi'l-cümle fukarâ ve zu'afâ ve ahali ve reayâya neşr-i âsâr-ı adalet ve ifâza-i envâ-ı bir ve refet ile mezâlim ve ta'addiyâtta himayet ve sıyânet ve her halde refah ve rahatları idiği hâlen ve kâlen malûmumuz olan ketfiyâtta ve amâl ve efâlimizi daima tefekkür ve mülâhaza birle âlûde olduğumuz çirkâb-ı masiyetten "tüb ilallâh tevbeten nasûhâ" fehavâ-yı ita'at ihtivâsı üzre tövbe ve istiğfar ve rızâen lillâh tahsiline sa'y ve ibtidâr ile memur olduğumuz evkât-ı hamseyi ce-ma'atle edâ vesâir ferâiz ve sünen-i Resûlullahı ifâ ve masiyet ve günahlarımızı afvını dergâh-ı Cenâb-ı Kibriyâdan bi't-tazarru rica ederek ve devam-ı ömr-i devlet ve tezâyüd-i şân u şevket-ı zıllulâh ile gâliben ale'l-a'dâ mansûrû'l-lehv olmaları için hayır duaya muvâzebet ve müdâvemet eylemek cümleye vâcibe-i zimmet ve bâis-i hayır ve bereket olduğu bedihiyâtta olup bâ-husus "eti'ullâhe ve eti'urresûl ve ulu'l-emri minkum" ayet-i kerimesi muktezâsınca Allahu zü'l-Celâl hazretlerinin emrine ve Resûl-i Ekrem sallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin emrine ve şer'-i şerife muvâfık olduğu halde ve emr-i mübâhta halifetullâh hazretlerinin emrine ita'at ve inkiyâd cümle üzerine farz-ı ayn olduğu

müsellim-i ulu'l-elbâb iken ekser nâsı cehl istîâb edip heva ve nefislerine tebaiyetle menâhiye mâil ve hak ve bâtılı fark ve temyizden gâfil olduklarına mebni bu makûleler vazife-i halleri olan ilim ve iman ve ta'ate ve rûz-ı cezada bâ'is-i selâmet ve necatları olacak hâlât-ı hasene istihsâline sa'y ve mübâderet eylediklerince "leallallâhe yuhdisu ba'de zâlîke emra" manalarına kemâl-i vüsûk ve i'timâd olduğuna binâen cenâb-ı veli rahmetinden afv ve merhamet ile emniyet ve rahat ve hisb ve reha ihsan i'tâsı memûl ve ricası zımnında bu bâbda nusûs-ı kâtı'ayı şâmil olan âyât-ı celile-i Kurâniyye ve ehâdis-i şerife-i Nebeviyye me'âni-i latîfelerini izah ve beyan ederek İstanbul ve memâlik-i sâirede olan vâiz ve nâsih efendiler cevâmî'de sıdk ve hulûs ile cema'at-i müslimîne va'az ve nasihate devam ve dersiam efendiler dahi ifâde-i ulûm-ı nâfi'aya sa'y-i tâm ve gerek vâiz ve nâsih ve dersiam efendiler herkese vazâif-i hâliyye ve farâiz-i diniyyelerini telkin ve ifhâm eylemeleri hususu suverî ve manevi nice fevâidi müstelzim bir emr-i savâb ve vesile-i ecr-i cezîl bi-hesab olmağla ibtidâ bu keyfiyet cânib-i hazret-i Fetvâpenâhiden beyan ve inhâ ve ba'dehû ale't-tafsil huzûr-ı meyâmin-mevfûr-ı cenâb-ı cihanbâniye arz ve inbâ oldukta niyet-i hâlisam bu vechile olduğu Allahu zü'l-Celâl hazretlerine malûmdur. Her kim hilâfına zâhib olur

ise Cenâb-ı Hak adliyle mu'amele eyleye. İşbu vesâyâyı hayriye ile daimen ve müstemirran amel ve hareket eylemek cümle müminîn haklarında sermaye-i selamet-i dâreyn olmağın Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn ümmet-i Muhammedi a'mâl-i sâlihaya cümleyi salâh-ı hâle meyl ettirmek için İstanbul ve memâlik-i mahrûseye fermanlar neşriyle tenbih ve tekid olunup cemaati terk etmemelerine ve ale'l-husus sabah namazlarında cemaate müdâvim olmalarına ve es-salâ verilmesine ihtimam ve dikkat oluna deyu mübârek hatt-ı Hümâyun-ı adalet-redif-i şehriyârâne şeref-bahş-ı sudûr olmağla bâlâda beyan olunan fehâvi-i şerife ayn-i şeriat ve zîb-efzâ-yı sahife-i sudûr olan hatt-ı Hümâyun-ı [117b] mülûkâne mazmûn-ı münifi dahi mahz-ı kerâmet ve delil-i envâ-ı hayr ve bereket olup mücebince amel ve hareket cümleye vâcibe-i zimmet-i diyânet idiğü müselleme ve müsebbet olmaksan nâşi memâlik-i mahrûseye müekked evâmir-i şerife isdâr ve neşr ve tisyârıyla tenbih ve tekide ibtidâr olduğundan imdi siz dahi mahallât imamlarına vesâir iktizâ edenlere harf be-harf beyan ve tefhim ve Âsitane-i saâdet derûnunda ve bilâd-ı selâsede olan mehâkim sicillâtına dahi aynıyla sebt ve kaydettirterek ale'd-devam infâz ve icrâsı esbâb ve vesâilinin istihsal ve istikmaline sa'y-i azîm eyleyeler deyu.

Fi 11 Zilkâde sene [12]23/[29 Aralık 1808] ■

DİPNOTLAR

- 1 İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi (ŞSA), İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 55b.
- 2 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, 57b.
- 3 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, 55b.
- 4 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 52b.
- 5 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 55b.
- 6 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 1b.
- 7 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 1b, 52b, 55b, 57b; 1/213, s. 88, 101; 1/154, s. 30b, 33b, 37b, 53a-b, 56a, 76b; 1/97, s. 117a, 108a.
- 8 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/154, s. 33b.
- 9 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/154, s. 37b.
- 10 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 52b.
- 11 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 56b.
- 12 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 56a.
- 13 ŞSA, Havâss-ı Refîa Mahkemesi, 15/369, s. 24.
- 14 Orhan Baykal, "İslâm İctimâî Hayatında Mescid ve Câmî", İslâm Medeniyeti Mecmuası, C. IV, S. 2, Kasım 1979, s.35.
- 15 BOA, A.MKT.MHM., 758/66.
- 16 BOA, HAT, 1313/51145
- 17 BOA, AE. SAMD. III, 288/ 21931.
- 18 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/97, s. 146b.
- 19 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/334, s. 30.
- 20 BOA, HR.MKT., 18/64.
- 21 BOA, A.MKT. NZD., 302/86.
- 22 BOA, DH.MKT., 131/15; 970/37.

- 23 BOA, Y.EE..KP., 27/1987.
- 24 BOA, DH.MKT., 1886/51.
- 25 BOA, DH.MKT., 804/64.
- 26 BOA, ZB 73/12.
- 27 BOA. ZB. 382 / 12.
- 28 BOA, HAT, 33232/683
- 29 BOA, TS.MA.d, 559; 398.
- 30 BOA, TS.MA.D, 376.
- 31 BOA, DH.MKT., 854/16.
- 32 BOA, DH.MKT., 1729/122
- 33 BOA, MF.MKT., 283/19.
- 34 BOA, A.MKT.NZD., 302/86.
- 35 BOA, MF.MKT., 74/13.
- 36 BOA, ZB., 350/42.
- 37 ŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/84, 34b; 6/1, arka kapak.
- 38 ŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/9, s. 118a.
- 39 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/154, s.40a.
- 40 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/154, s. 30b.
- 41 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 1/106, s. 57b.
- 42 Osmanlı Devleti'nde sadrâzam, vezir, beylerbeyi, kaptanpaşa gibi yüksek mevki sâhibi devlet adamlarının kendilerine arz edilen meseleler hakkında verdikleri yazılı emir.
- 43 Çarıkçı, Bî-namaz Risalesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 4791, s. 108-110.
- 44 ŞSA, İstanbul Kadılığı, 97/117a.